

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА**

**ПУТЯТИЦЬКА ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА**

**УДК 783.23(477)''15-17''**

**ФЕНОМЕН СЛОВЕСНО-МУЗИЧНОЇ ЦІЛІСНОСТІ  
ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ МОНОДІЇ  
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТКОВИХ СТИХИР  
З НОТОЛІНІЙНИХ ІРМОЛОЇВ КІНЦЯ XVI–XVIII СТОЛІТЬ)**

**Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво**

**Автореферат**

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата мистецтвознавства



**Суми – 2021**

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Міністерство культури та інформаційної політики України.

**Науковий керівник:** доктор мистецтвознавства, професор  
**Берегова Олена Миколаївна,**  
провідний науковий співробітник  
відділу теорії та історії культури  
Інституту культурології  
Національної академії мистецтв України.

**Офіційні опоненти:** член-кореспондент Національної академії мистецтв України,  
доктор мистецтвознавства,  
**Юдкін Ігор Миколайович,**  
провідний науковий співробітник  
відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології  
Інституту мистецтвознавства, фольклористики  
та етнології імені М. Т. Рильського  
Національної академії наук України;

кандидат мистецтвознавства, кандидат богослов'я,  
професор, заслужений діяч мистецтв України  
**Болгарський Дмитро Анатолійович,**  
професор кафедри теорії та методики музичної освіти,  
хорового співу і диригування факультету мистецтв  
імені Анатолія Авдієвського Національного педагогічного  
університету імені М. П. Драгоманова.

Захист відбудеться 02 квітня 2021 року об 11:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.04 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 214.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.

Автореферат розіслано 02 березня 2021 року.

**Учений секретар**  
спеціалізованої вченої ради



**О. А. Устименко-Косоріч**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** У сучасній українській медієвістиці вироблено ґрунтовну методологічну базу з дослідження монодії. Найбільш поширеним у музикознавстві є комплексний підхід, що охоплює джерелознавчий, статистичний, композиційний, поспівковий, мелодико-ритмічний, ладо-інтонаційний, порівняльний та інші види аналізу. Кожен із них передбачає розгляд музичного розвитку з урахуванням особливостей вербального тексту монодії.

У музикознавчих працях наголошується, що поетичний текст монодії є носієм змісту й емоційного наповнення піснеспіву, а також увиразнює певні музичні закономірності. Він містить сталі формотворчі компоненти, певні текстові зміни в ньому відбувались, але загалом вони не значні, тому виявити в ньому еволюційні процеси вкрай складно, а інколи й просто неможливо. Музичний текст становить багаторівневу систему, у якій співвідношення і взаємозв'язок рівнів визначають його специфіку.

Самоцінність богослужбових текстів надає підстави вважати церковний піснеспів художнім твором. О. А. Осокіна наголошує, що зразки гімнографії не можна розглядати поза літературними пам'ятками, до того ж, для давньоруської літератури вона є вищою формою художньої творчості – духовною лірикою, або ліричною поезією. Гімнографія впливала на жанри давньоруської літератури – на їх структуру, ритм, форму, зміст і назви.

Із прийняттям православного християнства на Русі Київська митрополія запозичила зразки візантійської гімнографії завдяки болгарським перекладам із грецької старослов'янською мовою. Фактично, у середині XI століття бере початок історія церковного монодичного співу, одного з найважливіших явищ у візантійсько-слов'янській культурі.

Богослужбові тексти належать до церковнослов'янської (богослужбової) літератури (Ф. Б. Людоговський). Створюючи піснеспів, гімнограф зосереджував увагу на його богословському змісті й поетичній формі. Функції піснеспіву зумовлювали його обсяг, а тема чи подія, яким він присвячений, – його поетику. Церковні піснеспіви містять набагато більше закодованої інформації, ніж тієї, що сприймається завдяки слуховим і зоровим враженням, і лише шляхом наукових досліджень можна виявити глибинні рівні словесно-музичного формотворення. Дослідження церковної монодії як багаторівневої системи дасть змогу охарактеризувати формотворчі компоненти, які визначають її художність.

Взаємодія слова і музики – це один із найпоширеніших аспектів аналізу вокальних творів. Така ситуація склалась і в сучасній українській медієвістиці. Наукові праці М. І. Качмар, Л. П. Корній, О. П. Прилепи, О. В. Путятицької, Н. І Сиротинської, О. С. Цалай-Якименко, І. О. Чижик, О. Ю. Шевчук, Ю. П. Ясіновського не тільки свідчать про високий рівень музикознавчих досліджень монодії, а й спонукають шукати нові методологічні підходи для її подальшого аналізу.

Так, поетичний текст як першооснова монодії становить її семантичне ядро. Якщо дослідники музичного тексту застосовують джерелознавчий, статистичний, композиційний, поспівковий, мелодико-ритмічний, ладо-інтонаційний, порівняльний види аналізу, то для розгляду вербального необхідно залучати й нові, зокрема прийоми структурного аналізу поетичного тексту як багаторівневої системи. Розгляд структурних рівнів організації поетичного і музичного текстів у монодичних піснеспівах дасть змогу охарактеризувати таке явище, як «плетіння слів». Це поняття поширене у працях із давньоруської літератури (Д. С. Лихачов, С. Матхаузерова); його застосовують, досліджуючи давньоруську книжність, хоч воно властиве не лише творам давньої світської літератури, а й піснеспівам. Зважаючи на їхню художню унікальність, доцільно розглянути риторичні фігури, що визначають поетику церковнослов'янських текстів, здійснити їх фонемний аналіз, охарактеризувати фонемні конструкції, мелодику, музикальність. Усе це зумовлює **актуальність теми** дослідження.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Роботу виконано на кафедрі історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського відповідно до теми № 1 «Історія української музики» перспективного тематичного плану науково-дослідницької діяльності Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (на 2015–2020 рр.). Тему дисертації затверджено рішенням Ученої ради Національної музичної академії імені П. І. Чайковського (протокол № 4 від 27.12.2010 р.) та подано у новій редакції (протокол № 10 від 01.06.2018 року). На основі матеріалів дисертації розроблено спеціальний навчальний курс «Монодія в духовній музичній культурі України кінця XVI–XVIII століть».

**Мета роботи** – розкрити образно-сміслову взаємодію вербального і музичного текстів у монодичних піснеспівах.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання**:

- 1) розглянути становлення і розкрити жанрову своєрідність стихир у церковній гімнографії;
- 2) залучити прийоми структурного аналізу для збагачення методології комплексного дослідження;
- 3) охарактеризувати репертуарний склад стихир за Межигірським Ірмолоєм 1649 року, здійснити їх класифікацію й каталогізацію;
- 4) виконати риторичний і фонемний аналіз монодичних піснеспівів, виявити роль риторичних фігур та фонемних конструкцій у поетичному тексті стихир Межигірського Ірмолою (VIII 20м/184);
- 5) здійснити комплексний аналіз вербального і музичного текстів різдвяної стихир «Придѣте возрадуемся Господеви».

**Об'єкт дослідження** – святкові стихирини в українсько-білоруських нотолінійних Ірмолоях кінця XVI–XVIII століть.

**Предмет дослідження** – поетичний і музичний тексти давньоукраїнської монодії як феномен словесно-музичної цілісності.

Для дослідження обрано Ірмолої кінця XVI–XVIII століть, цим зумовлені **хронологічні межі** дисертаційної роботи.

**Методологічну основу дослідження** становлять концептуальні положення теорії жанру та жанру у церковній музиці; основні положення джерелознавчого, статистичного, жанрово-літургійного, комплексного музикознавчого і структурного підходів як методологічного базису вивчення давньоукраїнської монодії.

**Теоретичну основу дослідження** становлять наукові праці з проблем:

– категорія жанру (М. Г. Арановський, Є. В. Назайкінський, Л. А. Мазель, А. Н. Сохор, І. Г. Тукова, В. М. Холопова та ін.);

– поетика давньоруської літератури (Ф. І. Буслаєв, Г. К. Вагнер, Ю. В. Кашета, В. Г. Костомаров, Д. С. Лихачов, С. Матхаузерова, Р. Піккіо та ін.);

– музичні особливості монодії (Г. В. Алексєєва, Н. Аріскіна, М. В. Бражников, О. Л. Буриліна, Т.Ф. Владішевська, прот. І. І. Вознесенський, Н. О. Герасимова-Персидська, М. Г. Денисов, М. Г. Казанцева, М. І. Качмар, Л. П. Корній, А. В. Кузькіна, І. Є. Лозова, О. С. Малаштанова, прот. В. М. Металов, О. П. Прилепа, О. В. Путятицька, прот. Д. В. Разумовський, М. Д. Успенський, Н. О. Федоровська, О. С. Цалай-Якименко, І. О. Чижик, О. Ю. Шевчук, І. П. Шеховцова, Ю. П. Ясіновський та ін.);

– теорія літератури (Б. М. Ейхенбаум, В. М. Жирмунський, Ю. М. Лотман, Ю. В. Рождественський, Б. В. Томашевський, Л. В. Успенський, Л. В. Щерба, Р. О. Якобсон, та ін.);

– риторичний аналіз вербального тексту стихир (О. Л. Буриліна, М. Г. Денисов, Ю. В. Кашета, прот. О. В. Кожушний, Ф. Б. Людоговський, О. С. Малаштанова, С. Матхаузерова, О. А. Осокіна, Н. І. Сиротинська, К. М. Ушакова, Н. О. Федоровська, Г. Г. Хазагеров, І. П. Шеховцова та ін.).

**Методи дослідження.** У роботі використано комплекс взаємоузгоджених методів: *джерелознавчий* – для опрацювання нотолінійних Ірмолоїв, пошуку і розшифрування святкових стихир; *статистичний* – для вивчення фіксації святкових стихир в аспекті репертуарного вмісту Ірмолоїв; *герменевтичний* – для тлумачення й інтерпретації текстів; *жанрово-літургійний* – для здійснення типології жанру стихир; *комплексний музикознавчий* – для розкриття музичних закономірностей будови монодичних піснеспівів; *структурний* – для дослідження поетичного тексту; *риторичний* – для дослідження риторичного рівня поетичного тексту стихир; *фонемний* – для аналізу фонемної будови поетичного тексту стихир; *метод теоретичного узагальнення* – для підбиття підсумків дослідницької роботи.

**Джерельну базу** дослідження становлять вісім нотолінійних українсько-білоруських Ірмолоїв (сім рукописних і одне факсимільне видання) кінця XVI–XVIII століть, що зберігаються в рукописному фонді Центральної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (м. Київ):

1. № 50 (МВ 50) – Львівський Ірмолою кінця XVI – початку XVII століття;
2. I, 5391 – Супральський Ірмолою 1598–1601 років;

3. VIII 20м/184 – Межигірський Ірмолою, 1649 рік;
4. КПл 36 П – Ірмолою, 1682 рік;
5. ДА 112 Л – Ірмолою кінця XVII століття;
6. ДА 96 Л – Ірмолою кінця XVII–XVIII століть;
7. I, 2830 – Ірмолою першої третини XVIII століття;
8. ДА П. 348 – Ірмолою, 1743 рік.

**Аналітичний матеріал** дослідження – 248 святкових стихир Ірмолою нотолинійного Ірмолою 1649 року (VIII 20м/184). Комплексний музикознавчий аналіз здійснено на *матеріалі* шести стихир: «Просветителя нашого» (стихира на «Господи воззвах», Хрещення Господнє, VIII 20м/184, арк. 413–413 зв.) і п'ять різдвяних стихир на «Господи воззвах»: «Придѣте возрадуемся Господеви» (арк. 382), «Господу Иисусу рождшуся», (арк. 382 зв.) «Царствие Твое Христе Боже» (арк. 383), «Что ти принесем Христе» (арк. 383 зв.), «Августу единоначальствующу» (арк. 384).

**Наукова новизна отриманих результатів дослідження** полягає в тому, що в ньому *вперше*:

- розглянуто становлення і розкрито жанрову своєрідність стихир у церковній гімнографії;
- залучено прийоми структурного аналізу для збагачення методології комплексного дослідження;
- охарактеризовано репертуарний склад стихир за Межигірським Ірмолою 1649 року, здійснено їх класифікацію й каталогізацію;
- виконано риторичний і фонемний аналіз монодичних піснеспівів, виявлено роль риторичних фігур та фонемних конструкцій у поетичному тексті стихир Ірмолою (VIII 20м/184);
- здійснено комплексний аналіз вербального і музичного текстів різдвяної стихир «Придѣте возрадуемся Господеви».

*Удосконалено* теоретичну основу розуміння феномена словесно-музичної цілісності давньоукраїнської монодії.

*Подальшого розвитку* набули музикознавчі й богословські положення про жанр стихир в історичному й літургійному аспектах.

**Практичне значення отриманих результатів** полягає в тому, що вони можуть бути використані в закладах вищої музичної освіти, зокрема в навчальних курсах із давньоукраїнської музичної культури, історії української музики, історії української музичної культури, теорії та історії художніх стилів, музичної текстології, музично-історичного джерелознавства, аналізу музичних творів, гармонії. На їх основі варто запровадити спецкурс такого змісту: загальна музично-стильова характеристика давньоукраїнської монодії; риторика в поетичному і музичному текстах монодії; звукова організація монодичних піснеспівів на фонемному й ладо-інтонаційному рівнях. Каталогізований реєстр піснеспівів із Межигірського Ірмолою може бути довідковим матеріалом для медієвістів, композиторів, хорових диригентів у процесі вивчення й виконання церковної монодії. Основні положення дисертації можуть бути застосовані й у навчальному курсі з історії богослужбового співу в духовних закладах.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення та висновки дослідження обговорено на засіданнях кафедри історії української музики та музичної фольклористики НМАУ імені П. І. Чайковського (2010–2020) та презентовано у 26 доповідях на наукових конференціях різних рівнів. Серед них: *міжнародних* – «Діалог культур у контексті історії українсько-грецьких зв'язків» (Київ, 2011); «Музыковедение и Восточно-христианская музыка» (Тбілісі, 2017); «Актуальні проблеми музикознавства у молодіжних дослідженнях» (Київ, 2018); «Україна. Європа. Світ. Історія та імена в культурно-мистецьких рефлексіях» (Київ, 2018); *всеукраїнських* – «Українське музикознавство у проєкціях наукових пошуків молодих» (Київ, 2012); «Актуальні проблеми музикознавства у молодіжних дослідженнях» (Київ, 2019); «Синтез мистецтв у сучасних соціокультурних процесах» (Київ, 2020).

**Публікації.** Основні положення дисертації викладені в семи одноосібних публікаціях: чотири – у наукових виданнях, затверджених МОН України як фахові в галузі «Мистецтвознавство»; одна – у науковому іноземному фаховому виданні (індексованому в міжнародній наукометричній базі даних *Index Copernicus*) держави, що перебуває у складі Європейського Союзу; дві – апробаційного характеру.

**Структура роботи.** Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, кожен з яких містить підрозділи та висновки, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. У додатках вміщено: каталог піснеспівів із Межигірського Ірмолою (1649) VIIІ20м/184 (додаток А); список опублікованих праць за темою дисертації (додаток Б). У списку використаної літератури і джерел – 220 позицій. Загальний обсяг роботи становить 272 сторінки, з них основного тексту – 173 сторінки.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми роботи, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, його наукову новизну, теоретичне і практичне значення, доведено доцільність використання обраних методів, наведено відомості про апробацію результатів.

**Перший розділ «Типологія жанру стихирі і джерельна база дослідження»** складається з трьох підрозділів, у яких охарактеризовано історичні й жанрові аспекти стихирі, нотолінійні українсько-білоруські Ірмолої, у яких вона зафіксована.

У **першому підрозділі «Історичний і літургійний аспекти жанру стихирі»** розглянуто історію виникнення церковного співу, зокрема жанру стихирі, та її запровадження і поширення в Київській Русі. Всенощна здійснювалась ще в перші століття християнства. Над її Уставом працювали преподобні Харитон Ісповідник і Савва Освячений, святителі Іоанн Златоуст, єрусалимський патріарх Софроній і преподобний Іоанн Дамаскін. Текстовий фонд піснеспівів візантійського богослужіння формувався до XI століття, охоплюючи такі жанри, як: тропар, кондак, стихира, канон, ікос, прокімен, причастен, степенні, антифони тощо.

Становлення жанру стихирі пов'язують з іменем Авксентія в Константинополі на початку VI століття, у період розквіту східної гімнографії. За іншою версією, стихира походить від хорових приспівів, що супроводжували сольне виконання псалмових стихів, які до II століття називали тропарями. Протягом VI–VIII століть стихирі виконувались під час усіх типів богослужінь.

Творцями стихир були відомі піснеспівці, отці Церкви: у IV столітті – св. Афанасій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Василій Великий, Єфрем Сирін, у V столітті – Роман Сладкоспівець і преподобний Авксентій, протягом VIII–X століть – Іоанн Дамаскін, Кузьма Маюмський, митрополит Герман Константинопольський, преподобний Феодор Студит, його брат Йосиф Студит, Купріян Студит, Андрій Критський, Касія, архієпископ Арсеній, єпископ Єфрем Карійський, Анатолій Солунський, імператор Лев VI Мудрий («євангельські» стихирі), в XI столітті – Павло Аморрейський. Важливим центром гімнографічної творчості став відомий Студійський монастир, у якому протягом VIII–IX століття було зібрано велику кількість літургічних текстів, здійснено їх редагування, створено нові піснеспіви. У подальшому ці літургічні здобутки склали основу богослужбових книг: Октоїха, пісної і цвітної Тріодей, Міней. Усі зразки візантійської гімнографії були запозичені київською митрополією, перекладені старослов'янською, переосмислені. Їх функціонування не обмежувалось богослужбовою практикою, вони значною мірою вплинули на розвиток давньої східнослов'янської культури.

У пункті 1.1.1 «Жанр стихирі та його сакральний зміст» розглянуто богословські й музикознавчі визначення жанру. Стихирі – це один із найважливіших жанрів візантійського обряду, що набув подальшого розвитку в слов'янській культурі. Їм належить важливе місце у Всеношному богослужінні, вони визначають жанрову різноманітність церковної гімнографії.

У богословських працях, майже в усіх церковно-службових виданнях (церковних Уставах, Типіконах, книжкових виданнях для священнослужителів, різноманітних брошурах) наголошується на сакральному змісті стихирі. Окремі характеристики цього жанру містяться в музикознавчих працях М. Бражнікова, прот. І. Вознесенського, І. Гарднера, прот. В. Металлова, прот. Д. Розумовського, Н. Серьогіної, М. Успенського та ін. Однак музикознавці мало уваги приділяють визначенню стихирі і розкриттю її своєрідності, до того ж, вони не завжди правильно тлумачать сутність цього жанру. У «Нарисах до історії української церковної музики» П. Маценка стихирі («стихоскладання або віршоскладання») визначено як вірші із псалмів, вибрані для церковного вжитку, тобто її неправомірно ототожнено з віршованими рядками псалмів Давида. Крім того, розглядаючи церковні піснеспіви, автори здебільшого увиразнюють одну якусь їхню жанрову ознаку, на основі якої вводять у науковий обіг певні терміни, часом помилкові, у яких не враховано складності й різноманітності цього явища. Порівнявши визначення стихирі в музикознавчих працях, церковно-службових та енциклопедичних виданнях, беремо за основу таку дефініцію: стихира – це жанр візантійської, а згодом і давньоруської гімнографії, підпорядкований системі осмогласся. Головна її функція – урівноважити кульмінаційні смислові



зони у Всеношному богослужінні (стихири на «Господи воззвах», на літії, на стиховні, «євангельська» стихира та стихири на «хвалітех»). Нормативно-композиційна структура піснеспіву – 8–12 текстово-мелодичних рядків, які можуть бути поєднані у строфи. Засоби виразності за ознаками мелодики: оповідний тон викладу розгорнутого поетичного тексту, який містить елементи ораторського жанру, зокрема проповіді.

У пункті 1.1.2 «Класифікація стихир» наведено класифікацію цих піснеспівів, здійснену за місцем і часом їх виконання у послідовності Вечірні та Утрені.

Під час Вечірні виконуються стихири на «Господи воззвах», стихири на літії та стихири на стиховні; на Утрені – «євангельська» стихира та стихири хвалітні або на «хвалітех». Найбільш значимими є стихири на «Господи воззвах», які надають святкового тону житійній оповіді в усіх піснеспівах. Їх кількість, відповідно до вимог Уставу, може бути від чотирьох до десяти. Зміст кожної наступної стихир виражається з більшою силою, яскравістю і переконливістю. Тематика стихир на літії, порівняно з хвалітними і стихирами на «Господи воззвах», має другорядне значення, різне богословське наповнення. Так, наприклад, пам'ять святого чи церковна подія, що прославляється, можуть бути доповнені як історичними вкрапленнями, так і загальними моральними настановами. Своєю чергою, у стихирах на стиховні часто возвеличується духовна сторона свята, окремі духовні якості святого, тому ці стихири мають більш піднесений характер. Визначальною у цьому стихирному комплексі є остання стихира на Слава, у якій прославляється велич святого на небесах. Цикл стихир на хвалітех виконує підсумкову функцію, і якщо в попередніх групах піснеспівів визначальним було вираження певної грані свята, то хвалітні стихири відтворюють всю повноту значення святкової події. Відповідно з цим, деякі образні мотиви можуть повторюватись, але вони більше спрямовані на фінальне возвеличення і прославлення події.

У другому підрозділі «**Жанрова своєрідність піснеспівів у церковній гімнографії**» розкрито жанрові особливості зразків церковної гімнографії. Оскільки поняття жанру не набуло поширення в богословській літературі, для його визначення залучають музикознавчу термінологію. Різні критерії, за якими виявляють своєрідність певного жанру, породжують і різні підходи до класифікації музичних творів за певними ознаками, зокрема за їх функціональним призначенням, змістом, структурно-семантичним інваріантом, умовами виконання. Проте ці «жанрові домінанти» не виражають цілісності цього явища: жанр як «єдина система» (за І. Туковою) працює, якщо вони охоплюють такі аспекти: функціональний (життєва або соціально-культурна функція, умови побутування); склад виконавців і семантично-композиційний (жанровий зміст, композиційна схема, засоби музичної виразності). Залежно від співвідношення тексту і музики жанри поділяють (за В. Холоповою) на узагальнені (на різні тексти) і конкретно-текстові (на один текст). До узагальнених належать: стихира, богородичен, догматик, антифон, тропар, кондак, ікос, степенна, блаженна, псалом, подобен, прокімен, сідален, славник, ектенія, причастен, ексапостиларій, іпакой, величання; до *конкретно-*

текстових – «Херувимська», «Світе тихий», «Достойно є», «Милість миру» тощо. Ці піснеспіви названо за першим рядком чи початковими словами тексту.

За основу класифікації взято функціональне призначення жанру як його найхарактернішу ознаку. Так, стихир є складовою кожного богослужіння (Вечірні й Утрені), у кожній з них розвивається основна думка свята, ушанування пам'яті святих; з кожним наступним розділом поглиблюється сакральний зміст піснеспівів, утворюється своєрідна стихирно-тематична арка, тому пропуск хоча б однієї зі стихир порушує вибудовану драматургічну лінію богослужіння.

У процесі адаптації церковних піснеспівів до богослужінь на Русі зазнав змін обсяг текстів, на ранніх етапах свого розвитку стихир були значно коротшими за сучасні. Дослідження жанрів візантійської гімнографії ускладнюється тим, що воно здійснювалось не за оригіналами, а за перекладами з грецької на церковнослов'янську мову, що неминуче викликало зміни у віршуванні та інших засобах поезики.

У третьому підрозділі **«Стихири в українсько-білоруських нотолінійних Ірмолоях кінця XVI–XVIII століть: репертуарний склад»** – охарактеризовано репертуарний склад стихир на основі восьми нотолінійних Ірмолоїв - від кінця XVI – початку XVII століть і до середини XVIII століття.

Протягом XVII – першої половини XVIII століття нотолінійні Ірмолої зазнали активного розвитку: книги з новим нотописом (київською квадратною п'ятилінійною нотацією) особливо поширювались після того, як невменні кодекси вийшли з ужитку. Рукописи мали масовий попит в крупних духовних центрах, монастирях, кафедральних соборах, у приходських храмах, духовних школах тощо. Нотолінійні Ірмолої використовували не тільки в богослужбовій практиці, а й освітній, для поширення церковної музичної освіти.

Збереглося більше тисячі нотолінійних списків, вони постійно привертають увагу дослідників. Так, Ю. Ясіновський здійснив опис піснеспівів і каталогізував їх, додавши кодикологічно-палеографічні тлумачення, розкрив своєрідність давньоукраїнської монодії, відповідно збагативши джерельної базу дослідження, важливу для медієвістів.

Структурна організація кожного Ірмолою, цілком своєрідного за змістом пісенного репертуару, надає підстави для виділення трьох типів збірників, зокрема: жанрово-тематичного, календарно-мінейного і гласового (за Ю. Ясіновським). У дисертаційній роботі джерелознавчий аналіз репертуарного складу здійснено за різними типами Ірмолоїв: Супральським Ірмолоєм (НБУВ, I, 5391), жанрово-тематичним; Львівським Ірмолоєм кінця XVI – початку XVII століть (факсимільне видання; ЛНБ, МВ 50) та Ірмолоєм кінця XVII століття (НБУВ, ДА 112 Л), календарно-мінейним і, відповідно, за Межигірським Ірмолоєм 1649 року (НБУВ, VIII 20м/184), Ірмолоєм 1682 року (НБУВ, КПл 36 П), кінця XVII – XVIII століття (НБУВ, ДА 96 Л), першої третини XVIII століття (НБУВ, I, 2830) і 1743 року (НБУВ, ДА П. 348), гласовим типом.

Характеристику особливостей фіксації жанрів, виявлення сталого обсягу піснеспівів досліджено на матеріалі восьми Ірмолоїв, датованих різними

роками протягом кінця XVI – XVIII століть. Це надало підстави стверджувати, що кожен збірник має свої, хоч і незначні відмінності, однак спільний, основний репертуар становить осмогласний розділ Октоїха. Він містить ірмоси, догматики і богородичні, сідальні, степенні-антифони, значний за обсягом розділ святкових стихир, приурочених до свят календарного року загалом, важливі піснеспіви пісної і цвітної Тріоди, подібні стихирам на всім гласів, а також деякі незмінні піснеспіви з Вечірні, Утрени й Літургії.

Нотолінійні Ірмолої містять значний обсяг пісенного репертуару, у якому особливе місце належить стихирам, приуроченим до богослужінь у недільні й святкові дні протягом року. Крім того, у ньому зібрані догматики й богородичні з недільних співів Октоїха. Виявлено, що в Ірмолоях кількість стихир до кожного свята неоднакова, зокрема: на Вхід Господень у Єрусалим зафіксовано дві стихири, а на Св. Трійцю і Хрещення Господнє – 18. Найпоширеніші зразки піснеспівів – стихири до дванадесятих свят. У всіх восьми Ірмолоях 16 осмогласних стихир з Октоїха (догматики й богородичні) становлять стабільний співочий репертуар. Загальна кількість святкових стихир на різні тексти — 248, крім 16 стихир із циклу Октоїха, серед стихир на один і той самий текст лише вісім занотовані в кожному рукописі.

Особливу увагу в дисертації зосереджено на джерелознавчому дослідженні Межигірського Ірмолою 1649 року. Порівняно з іншими проаналізованими рукописами, він містить найповніший обсяг святкових стихир, приурочених Господським святам (Воздвиження Чесного Хреста; Різдва, Обрізання, Хрещення, Стрітєння та Преображення Господнього), Богородичним (Різдва Пресвятої Богородиці, Благовіщення та Введення у храм) і пам'яті святих (св. Симеона Столпника, св. муч. Захарія, чуда арх. Михаїла, Зачаття святого пророка і Предтечі Іоанна, св. ап. Іоанна Богослова, св. ап. Ананія, вел. муч. Димитрія, св. Іоанна Златоуста, преп. Сави, св. Миколая, неділі святих Праотців, неділі святих Отців, св. Василя, свв. Григорія Богослова, Василя Великого і Іоанна Златоуста, св. вмч. Георгія, преп. Феодосія Печерського, св. Миколая, Різдва Іоанна Предтечі, свв. апп. Петра і Павла). Характеристику репертуару і церковно-співацьких традицій давньоукраїнського періоду здійснено на основі класифікації стихир і каталогізації піснеспівів Межигірського Ірмолою.

Другий розділ **«Методологія комплексного аналізу словесно-музичної цілісності монодичних піснеспівів»** складається з трьох підрозділів, у яких обґрунтовано методологію аналізу поетичного і музичного текстів монодії. Для дослідження давньоукраїнської монодії залучено різні види аналізу, щоб виявити системність всіх структурних рівнів поетичного і музичного текстів піснеспіву, охарактеризувати феномен їх цілісності.

У першому підрозділі **«Прийоми структурного аналізу вербального тексту монодичних піснеспівів»** обґрунтовано доцільність застосування прийомів структурного аналізу для розгляду поетичних текстів у церковних піснеспівах як художніх творах. На відміну від літературних зразків поезії та прози, зміст і обсяг яких зумовлений задумом автора, жанри церковної гімнографії строго підпорядковані канонам, які містять чіткі вимоги до обсягу,

стилю викладу, лаконічності й образності поетичного висловлювання. Текст піснеспівів набуває подальшого музичного відтворення в монодичному розспівуванні чи в хоровому багатоголоссі. Зважаючи на самоцінність поетичного тексту в церковних піснеспівах, у дисертації його досліджено як цілісне художнє явище. Цим і зумовлена потреба застосувати прийоми структурного аналізу.

Структурний метод аналізу поетичного тексту, що набув поширення передусім у літературознавчих дослідженнях ХХ століття, застосовують у різних сферах гуманітарного знання. Особливості поетичної мови в поезії ХІХ – ХХ століть стали об'єктом наукового дискурсу у працях В. Жирмунського, Ю. Лотмана, Б. Томашевського, Л. Щерби, Р. Якобсона та ін. У структурному аналізі зацікавлюють передусім такі поняття, як «мелодика вірша», «словесна інтонація», «словесна інструментовка» в поетичній мові, завдяки яким характеризується «музикальність» вірша. Наспівний і мелодичний характер поезії залежить від конкретних прийомів словотворення, тобто від такого добору слів, завдяки якому смисл слова-поняття увиразнюється його емоційним забарвленням, і воно стає організуючим началом (В. Жирмунський). Емоційне забарвлення та зумовлене ним «затемнення» логічного значення і зв'язку слів надає віршу експресивності. Розглянуту методику аналізу поетичного тексту доцільно запровадити і в медієвістиці.

Художні особливості поетичного тексту піснеспівів, його своєрідна символіка, метафоричність, своєрідність церковнослов'янської мови, якою вони звучать, спонукають детально розглянути риторичний і фонемний рівні їхньої організації. Шляхом аналізу лексики вірша, виявляється значення слів за родовими характеристиками, щоб зрозуміти їх роль у розкритті головної думки твору. Цей метод вважаємо результативним у дослідженні не лише літературних, а й богослужбових текстів. Створюючи церковні піснеспіви, гімнографи вдавались до літературних прийомів, серед яких особлива роль належала риторичним фігурам і тропам. За допомогою різноманітних художніх засобів вони досягали монолітності поетичного тексту, виразності і повноти змісту, а отже, і його емоційного впливу на слухача. Риторичний рівень визначаємо головним у внутрішній організації поетичного тексту церковних піснеспівів. Зважаючи на складність і системність поетичної структури, його втілення в монодії було б неможливим без взаємодії з іншими рівнями структурної організації вербального тексту. Оскільки поезія – це мистецтво слова, розглядаємо його як основний компонент мови.

У другому підрозділі **«Риторичний аналіз поетичного тексту в монодичних піснеспівах»** розглянуто риторичний рівень організації богослужбового тексту як один із визначальних у формуванні словесно-музичної цілісності давньоукраїнської монодії. Аналіз змісту поетичного тексту церковних піснеспівів – це перший етап дослідження його композиційної структури, словосполучень, риторичних фігур. Богослужбові тексти церковної гімнографії містять значну кількість риторичних фігур, завдяки яким стихири набувають виразно дидактичного спрямування. У роботі визначено ці фігури, охарактеризовано їх структуру і смислове навантаження у піснеспівах.

Виявлено, що тексти церковної гімнографії мають притчевий, проповідницький характер. Повноти і довершеності в увиразненні богословської думки їм надають риторичні фігури і тропи. Вони передбачають у синтаксичній конструкції перестановку слів, пропуск необхідних або використання «зайвих», з погляду «природного» мовлення, лексичних елементів. Тропи змінюють «природне» значення слів і надають їм переносного значення, виконують специфічну роль у формотворенні церковних піснеспівів, вони мають таке ж смислове навантаження, як і поспівки в музичному формотворенні монодії. На композиційну цілісність кожного монодичного піснеспіву впливають мелодичні поспівки. Цілком правомірно розглядати взаємодію риторичного рівня поетичного тексту і поспівкового рівня в монодичному піснеспіві, адже вони діють в одній функціональній площині.

Теоретичні аспекти структурного аналізу церковнослов'янських текстів досліджено з урахуванням положень і висновків у працях Ю. Кашета, прот. О. Кожушного, Ф. Людоговського, О. Осокіна, К. Ушакова, а також Н. Федоровської, І. Шеховцової. Залучено матеріали посібників із теорії літератури і словників літературознавчих термінів, богословську літературу, посібники з церковнослов'янської мови.

У третьому підрозділі «Фонемний аналіз давньоукраїнської монодії» обґрунтовано методологію фонемного аналізу й доцільність його застосування для дослідження поетичних текстів у монодичних піснеспівах.

Спираючись на результати структурного аналізу поезії XVIII–XX століть, що здійснив Ю. Лотман, на певні формотворчі процеси, які він виявив у творенні вірша за парадигматичним і синтагматичним напрямками, наголошено на їх співзвучності з поетикою церковнослов'янських текстів у піснеспівах православного богослужіння, зокрема на тому, що в художньому тексті відбивається вся стихія мови, її естетичні функції. У давніх монодичних піснеспівах ці процеси набувають своїх особливостей. Так, у монодії привертає увагу передусім її плинність і наспівність, молитовний, богонатхненний, ангельський спів. Такі характеристики зумовлені передусім музикальністю і сакральністю піснеспівів. Здійснений музично-стилістичний аналіз дав змогу виявити поспівкові, ладо-інтонаційні, мелодико-ритмічні особливості звукових явищ у монодії.

Охарактеризовано фонемний рівень організації поетичного тексту, зокрема його фонологічний і метричний аспекти, зазначено, що його лексико-семантичний аспект пов'язаний з їх інтерпретацією. Перший етап фонемного аналізу передбачає розгляд голосних і приголосних фонем. Голосні виконують подовжувальну функцію у словах, хоч одна з них може увиразнювати акцент, відповідно, серед них є наголошені й ненаголошені. Їх різноманітні конфігурації надають мелодійності, музикальності поетичному тексту, його необхідно розчленувати на мікроелементи, а далі – виявити фонемні зв'язки, характерні особливості, зокрема фонемну повторюваність, звучність мікроструктур. Зокрема зазначено, що звукове забарвлення богослужбових текстів у церковних піснеспівах часом значно більше впливає на слухача, ніж їх зміст. Застосування фонемного аналізу богослужбового тексту монодичних

піснеспівів дало змогу досягнути його звукозображальний рівень, окреслити поняття «мелодики», «інструментовки» поетичного тексту. Вважаємо, що доцільно вдатись до різних методів фонемного аналізу, зокрема й експериментальних.

Третій розділ **«Вербальний текст як детермінанта музичних закономірностей давньоукраїнської монодії»** містить три підрозділи, у яких розглянуто риторичний, фонемний аспект піснеспівів, здійснено комплексний аналіз святкових стихир.

У першому підрозділі **«Риторичний аспект в образно-смісловій взаємодії слова і музики»** охарактеризовано риторичні фігури в поетичному тексті святкових стихир. Зазначено, що гімнографи, застосовуючи риторичні фігури і тропи, прагнули увиразнити сакральність поетичного тексту, його зміст, посилити емоційний вплив на слухачів. Завдяки їм змінюється звичний порядок слів у синтаксичній конструкції: перестановка, пропуск необхідних лексичних елементів або використання «зайвих», з погляду «природного» мовлення. Тропи увиразнюють смисл слів або надають їм переносного значення. Їх називають «фігурами думки», які зменшують або посилюють, а часом і зовсім «руйнують» основне значення слова. Вони виконують важливу роль у формотворенні, мають таке ж смислове навантаження, як і поспівки в музичному тексті монодії.

Аналіз змісту поетичного тексту церковних піснеспівів, зокрема докладний розгляд словосполучень, окремих риторичних фігур, їх місця й ролі у творі тощо – це перший етап розгляду композиційної структури піснеспіву, осягнення образно-сміслових зв'язків слова й музики. У поетичних текстах вживаються майже 30 риторичних фігур: алітерація, анафора, анадиплозис, антитеза, антистрофа, антиклімакс, асіндетон, гомеотелевтон, зевгма, гіпербатон, гіпозевгма, гіпофора, дубітація, ексергасія, елізія, епіфора, клімакс, кільце, колон, оксюморон, параномазія, пізма, плеоназм, поліптит, полісіндетон, раціонація, рефрен, синтетон, симплока, паралелізм, тавтологія, хіазм. Десять із них розглянуто в дисертації у процесі аналізу поетичного тексту стихир із нотолінійного Межигірського Ірмолоя середини XVII століття.

У другому підрозділі **«Співвідношення фонемного й поспівкового рівнів монодичного піснеспіву»** здійснено фонемний і поспівковий аналіз текстів у святкових стихирах свята Хрещення Господнього. Зокрема наголошено, що звукова організація поетичного тексту виконує дві функції – головної складової тексту, його змісту і засобу формування мелодики вірша, його звучності й музикальності, адже повторення фонем посилює семантичні зв'язки, надає емоційного забарвлення й поетичності. Досить часто поезія впливає на слухача не стільки змістом, скільки емоційно насиченими звуками, тобто мелодикою вірша. Це властиво й церковним піснеспівам.

На матеріалі стихир з нотолінійного Ірмолою здійснено фонемний аналіз, розкрито особливості звукової організації тексту молитов, зокрема *«Просветителя нашего»*, першої стихир на *«Господи воззвах»*, на Хрещення Господнє і чотирьох стихир Різдва Христового з нотолінійного Ірмолою Межигірського монастиря (1649).

Композиція хрещенських стихир «на Господи воззвах» має строфічно-варіантну структуру, постійно оновлюваний музичний матеріал. У першій стихирі шість мелодичних рядків. Релігійна основа тексту впливає на організацію музичного матеріалу монодії. Композиція стихир формувалась значною мірою під впливом ораторського мистецтва, зокрема жанру проповіді. Основні правила гомілетики й риторики зумовлюють відповідний тип викладу текстового і музичного матеріалу. Тексти піснеспівів, збагачені риторичними фігурами, визначають музичну форму, стрижнем якої є *строфічно-варіантна структура з постійним оновленням музичного матеріалу*. Це основний принцип організації поетичного тексту і в різдвяних стихирах, де інваріантом його оновлення і повторення є сім поспівок, що звучать уже в першій стихирі. Отже, різдвяні стихирини на «Господи воззвах» становлять цикл не тільки за їх розташуванням у Всеношному богослужінні, а й за довершеністю музичного матеріалу.

Завдяки аналізу цих стихир виявлено стильову неоднорідність піснеспівів в Ірмолої середини XVII століття. Так, організація матеріалу за принципом постійного оновлення окремих елементів поспівок переконує, що четверта різдвяна стихира («*Что Ты принесем, Христе*») належить до більш раннього періоду побутування монодичного співу.

Завдяки аналізу мелодичного фразування, музичного розвитку поспівок, охарактеризовано композиційну структуру музичного тексту. Зважаючи, що монодія є озвученням поетичного тексту молитви, у більшості випадків мелодичний рядок збігається з тривалістю звучання віршового рядка. У такому випадку визначення композиційної структури піснеспіву не викликає труднощів. Проте спостерігаються випадки, коли мелодичний рядок охоплює лише частину рядка поетичного тексту або ж, навпаки, розширюється, охоплюючи ще один або кілька слів наступного рядка, як у стихирі «*Просветителя нашего*», зокрема в розмежуванні третього і четвертого рядків. Важливу інформацію про музично-поетичні закономірності монодичного піснеспіву надає також ладо-інтонаційний аналіз, мета якого – виявити головні і побічні тони, нестійкі звуки в кожному мелодичному рядку.

У *третьому підрозділі «Комплексний аналіз вербального і музичного текстів монодичного піснеспіву (на прикладі різдвяної стихирини „Придѣте возрадуемся Господеви“)*» зазначено, що комплексне дослідження монодичних піснеспівів з урахуванням усіх можливих формотворчих компонентів дає змогу виявити образно-сміслову взаємодію слова і музики в них. Зокрема, розглянуто композицію стихирини «*Придѣте возрадуемся Господеви*» з нотолінійного Ірмолая Межигірського монастиря, охарактеризовано словесно-музичну цілісність давньоукраїнської монодії на риторичному, поспівковому, фонемному й ладо-інтонаційному рівнях організації композиції шляхом поєднання риторичного і поспівкового, фонемного й ладо-інтонаційного аналізу. Композицію цієї стихирини утворюють 16 рядків поетичного тексту, які збігаються з її мелодичним наповненням (16 мелодичних рядків). Сюжетний план твору відповідає правилам гомілетики, а завдяки використанню в тексті риторичних фігур виявляється його

спорідненість із жанром проповіді. Фонемний і ладо-інтонаційний аналіз стихир дає підстави для висновку, що поетичний і музичний тексти монодії вибудовуються за однаковою структурою. Явища опорності є основними на фонемному і на ладо-інтонаційному рівнях, тому дослідження монодичного піснеспіву в цих двох аспектах цілком коректне і правомірне.

Риторичний і поспівковий аналіз надав змогу виявити риторичні фігури в поетичному тексті й поспівки в музичному, особливості композиційної будови піснеспіву, його словесно-музичне наповнення. Узгоджена дія опорних структур наголошених і ненаголошених голосних фонем, консонантної структури приголосних фонем у поетичному тексті разом із поспівковим формотворенням у музичному тексті, що ґрунтується на головній і побічних ладових опорах, нестійких звуках, забезпечує музикальність і мелодичну плинність поетичного і музичного текстів піснеспівів. Такий комплексний підхід сприяє новому розумінню звукової організації давньоукраїнської монодії.

Доведено цілісність формотворчих компонентів різдвяної стихири, поетичний текст якої містить такі риторичні фігури, як метафора, антитеза, алітерація, полісіндетон, симплока, гіпербатон, паралелізми. Завдяки їм у піснеспіві відбувається чергування дворядкових і трирядкових строф. Музичний розвиток монодії ґрунтується на поспівковій організації. Шість основних поспівок озвучені в перших трьох рядках, далі вони варіантно оновлюються. Фонемний аналіз, поряд із ладо-інтонаційним, дав змогу осягнути мелодику, музикальність поетичного тексту, звукові акценти піснеспіву. Отже, в результаті комплексного дослідження монодії із застосуванням риторичного, поспівкового, фонемного й ладо-інтонаційного видів аналізу, виявлено й охарактеризовано широкий спектр її поетичних і музичних закономірностей.

У дисертаційному дослідженні теоретично обґрунтовано й аналітично доведено специфіку взаємодії поетичного і музичного текстів на риторичному і поспівковому рівнях структурної організації піснеспіву (на прикладі святкових стихир із нотолінійних Ірмолоїв кінця XVI–XVIII століть). Здобуті результати підтвердили правильність висунутих теоретичних положень, а вирішені завдання дали змогу досягти визначеної мети і сформулювати такі **висновки**.

1. Розглянуто становлення і розкрито жанрову своєрідність стихир у церковній гімнографії. Зазначено, що текстовий фонд піснеспівів візантійського богослужіння сформувався до XI століття. Жанр стихир зароджується в період розквіту східної гімнографії; за іншою версією, він походить від хорових приспівів, що супроводжували сольне виконання псалмових стихів, які до II століття називали тропарями. Протягом VI–VIII століття стихири виконувались під час усіх богослужінь. Із прийняттям християнства в Київській Русі зразки церковної гімнографії перейняла Київська митрополія завдяки болгарським перекладам із грецької мови на старослов'янську. Отже, розвиток жанру стихири бере початок у середині XI століття. Порівнявши різні тлумачення стихири, правомірно визначати її як жанр візантійської, а згодом і давньоруської гімнографії, підпорядкований системі осмогласся. Оскільки



категорія жанру не розглядається в богословській літературі, немає універсальної класифікації співацьких жанрів церковної музики, для їх дослідження в дисертаційній роботі застосовані музикознавчі критерії, зокрема функціональне призначення жанру як його найхарактерніша ознака. Враховуючи місце стихир у чині Всеношної, їх розрізняють на такі: «Господи, воззвах», стихир на літії, стихир на стиховні, стихир утрени або «євангельські» і стихир хвалітні (на хвалітех). Вони врівноважують кульмінаційні зони богослужіння, увиразнюють богословську сутність святкової події.

2. Залучено прийоми структурного аналізу для збагачення методології комплексного дослідження. Церковнослов'янські тексти монодичних піснеспівів розглянуто як художні твори (Ф. Людоговський), що належать до *богослужбової літератури*. Вони набули музичного відтворення в монодичному розспівуванні або в хоровому багатоголоссі. Зважаючи на самоцінність, їх досліджено як художнє явище із застосуванням прийомів структурного аналізу, що набув поширення в літературознавстві ХХ століття й інших сферах гуманітарних знань. Враховуючи, що вербальний текст монодії становить її першооснову, розглянуто його структурні рівні, символічність і метафоричність церковнослов'янської поезики, зумовлені лексичним складом піснеспівів, адже слово в поезії, за Ю. Лотманом, «крупніше», ніж у загальномовному тексті. Цей метод результативний у дослідженні не лише поезії ХІХ–ХХ століть, а й поезики богослужбових текстів монодії. Здійснені поспівковий, ладо-інтонаційний, мелодико-ритмічний види аналізу піснеспівів, поряд із риторичним, фонемним, метрико-ритмічним дослідженням поетичного тексту, формують комплексне уявлення не лише про лексико-семантичну сутність твору, а й про своєрідне звучання полотна, що впливає на емоційне сприйняття давньоукраїнської монодії.

3. Охарактеризовано репертуарний склад стихир за Межигірським Ірмолоєм 1649 року, здійснено їх класифікацію й каталогізацію. Нотолінійна книга Ірмолой містить значну кількість різножанрових піснеспівів, серед яких стихир становлять значну частину її репертуарного складу. Унаслідок здійсненого джерелознавчого дослідження восьми Ірмолоїв, датування яких відповідає різним часовим проміжкам періоду кінця ХVІ–ХVІІІ століть, можна стверджувати про наявність у них більше 250 різнотекстових стихир, до яких належать осьмогласні недільні стихир (з недільних співів Октоїха), стихир у чині окремих церковних обрядів, наприклад, поховання та святкові стихир. Останні з них приурочені до дванадесятих свят, прославляють святих, пам'ятні спомини у великопісні та страшний тиждень перед Великоднем. У восьми розглянутих Ірмолоях виявлено 248 святкових стихир, які становлять репертуар піснеспівів цього жанру. У кожному з рукописів їх кількість нерівномірна внаслідок різних типів Ірмолоїв (жанрово-тематичний, календарно-мінейний та гласовий), що відповідав різним кліросним потребам крупних та невеликих духовних центрів – монастирів, кафедральних соборів та приходських храмів. У цьому контексті Межигірський Ірмолой 1649 року особливий, бо є співоchoю книгою одного з провідних духовних осередків – Межигірського монастиря. Він уміщує найбільше різножанрових піснеспівів. Не враховуючи 16 недільних

осмогласних стихир і стихир на обряд поховання, у рукописі зафіксовано 204 святкові стихири, які приурочені до 40 свят та пам'ятних спомин календарного року. Загальна кількість усіх різножанрових творів Межигірського Ірмолою – 1433 піснеспіви, здійснено їх каталогізацію і створено «Каталог піснеспівів з Межигірського Ірмолою VIII 20м/184 (1649 р.)» (додаток А), який містить увесь репертуарний фонд рукописної книги середини XVII століття.

4. Здійснено риторичний і фонемний аналіз монодичних піснеспівів, виявлено роль риторичних фігур та фонемних конструкцій у поетичному тексті стихир Межигірського Ірмолою (VIII 20м/184). Тексти церковної гімнографії мають притчевий, проповідницький характер. Повноти і довершеності в виразненні богословської думки їм надають риторичні фігури і тропи. Вони передбачають у синтаксичній конструкції перестановку слів, пропуск необхідних або використання «зайвих», з погляду «природного» мовлення, лексичних елементів. Тропи змінюють «природне» значення слів і надають їм переносного значення. Фігури і тропи виконують важливу роль у формотворенні церковних піснеспівів, вони мають таке саме смислове навантаження, як і поспівки в музичному формотворенні монодії. Монодичні піснеспіви містять мелодичні поспівки, що визначають композиційну цілісність кожного твору. Риторичний рівень поетичного тексту і поспівковий рівень музичного діють в одній функціональній площині, тому розглядати їх взаємодію в монодичному піснеспіві цілком правомірно. Порівняно з майже незмінною формою богослужбового тексту, його музичне наповнення зазнало більш динамічного розвитку. Це виявилось не лише в історичному переході від монодії до багатоголосся, а й у поступових музично-інтонаційних змінах у межах кожної з цих систем. Розкрито цілком своєрідне функціонування мови в давніх монодичних піснеспівах, зокрема її плинність і наспівність, молитовний, богонатхненний, ангельський спів. Своєрідна мелодика, музикальність поезій, поетика вірша сповнюють його емоційності, глибоко впливаючи на слухача. Залучення в медієвістику методу фонемного аналізу дало змогу виявити характерну звукову організацію поетичного тексту, своєрідні фонемні ознаки, які впливають на його сприйняття. Фонемний аналіз поетичного тексту передбачає розгляд у ньому голосних і приголосних фонем, їх різноманітних конфігурацій, що надають йому відповідної мелодичності, музикальності. Розглянуто фонемний рівень організації тематизму, визначено опорну структуру наголошених і ненаголошених голосних фонем.

5. Виконано комплексний аналіз вербального і музичного текстів різдвяної стихири «*Придѣте возрадуемся Господеви*». Комплексне дослідження монодичних піснеспівів з урахуванням усіх можливих формотворчих компонентів дало змогу виявити образно-смислову взаємодію слова і музики в них. Зокрема, композиція стихири «*Придѣте возрадуемся Господеви*», її сюжетний план відповідають законам гомілетики. Вона містить риторичні фігури, які сприяють розкриттю богословської сутності й емоційного наповнення піснеспіву. Риторичний і поспівковий аналіз різдвяної стихири дав змогу виявити риторичні фігури в поетичному тексті й поспівки в музичному, особливості

композиційної будови піснеспіву, його словесно-музичне наповнення. Здійснено фонемний і ладо-інтонаційний аналіз тексту. Узгоджена дія опорних структур наголошених і ненаголошених голосних фонем, консонантної структури приголосних фонем у поетичному тексті разом із поспівковим формотворенням, характерними ладо-інтонаційними особливостями у музичному тексті, що ґрунтуються на головній і побічних ладових опорах, нестійких звуках, забезпечує музикальність і мелодичну плинність поетичного і музичного текстів піснеспівів. Такий комплексний підхід сприяє новому розумінню звукової організації давньоукраїнської монодії. Отже, розширення методологічної бази дослідження монодії шляхом залучення риторичного, поспівкового, фонемного й ладо-інтонаційного видів аналізу сприяло розгляду більш широкого спектра ознак поетичного і музичного текстів.

У перспективі для дослідження давньоукраїнської монодії як багаторівневої системи необхідно розширити джерельну базу на основі нотолінійних Ірмолоїв кінця XVI–XVIII століття. Риторичний і фонемний аналіз поетичного тексту, зокрема його тематизму, надасть змогу відтворити послідовність і переконливість утілення богословської думки, семантику твору, мелодизм церковнослов'янської мови як одного із чинників емоційного сприйняття давньоукраїнської монодії.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Путятницька Л. В. Різдвяні стихирини на «Господи воззвах» у нотолінійному ірмолої середини XVII століття : до проблеми циклічності // Наукові збірники Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка. Студії музикознавчі. 2013. Вип. 30. С. 78–87.

2. Путятницька Л. В. Жанр стихирини у богословських та музикознавчих дослідженнях : до проблеми термінології // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 106 : Культурологічні аспекти сучасного мистецького дискурсу: пам'яті Людмили Костянтинівни Каверіної. Київ, 2013. С. 195–206.

3. Путятницька Л. В. Риторичний аспект в образно-смісловій взаємодії слова і музики в українських монодичних піснеспівах XVII–XVIII століть // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 120 : Історія музики : проблеми, процеси, персони. Київ, 2017. С. 141–163.

4. Путятницька Л. В. Фонемний та ладо-інтонаційний аналіз українських монодичних піснеспівів XVII–XVIII століть: словесно-поетичні та музичні закономірності // Українське музикознавство : наук.-метод. зб. Київ, 2017. Вип. 43. С. 52–64.

### *Стаття в науковому іноземному періодичному виданні*

5. Путятницкая Л. В. Некоторые музыкально-поэтические закономерности в украинских монодических песнопениях XVII века: опыт структурного анализа // Res humanitariae. 2019. Vol. 25. С. 161–171.

6. Путятицька Л. В. Церковні жанри у контексті мовної практики ХХ століття (на прикладі жанру тропаря) // Константинополь V : зб. ст. і матеріалів П'ятих наук.-освіт. Подільських Кирило-Мефодіївських читань / Вінницька обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тимірязєва. Вінниця, 2010. С. 168–173.

7. Путятицька Л. В. Стихира як жанр візантійської церковної гімнографії у складі Православної Всенічної // Константинополь III : сб. ст. и материалов Третьих Подольских Кирилло-Мефодиевских чтений / Винницкая обл. универс. наук. б-ка им. К. А. Тимирязева. Винница, 2007. С. 151–156.

### АНОТАЦІЇ

**Путятицька Л. В. Феномен словесно-музичної цілісності давньоукраїнської монодії (на прикладі святкових стихир з нотолінійних Ірмолоїв кінця XVI–XVIII століть).** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 Музичне мистецтво. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Суми, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню словесно-музичної цілісності давньоукраїнської монодії як багаторівневої системи. Актуальність теми зумовлена необхідністю застосувати нові прийоми аналізу поетичного тексту в монодії, розширити методологію її дослідження. Здійснено каталогізацію піснеспівів, зокрема стихир із Межигірського Ірмолоя середини XVII століття; розкрито сутність фонемного аналізу поетичного тексту і застосовано для дослідження вербального тексту в монодичних піснеспівах, залучено прийоми структурного аналізу для збагачення методології комплексного дослідження, виявлено й охарактеризовано риторичні фігури в поетичному тексті стихир, здійснено фонемний аналіз текстів у святкових стихирах, а також комплексний аналіз вербального і музичного текстів різдвяної стихирі *«Придѣте возрадуемся Господеву»*.

Наукова новизна дисертації полягає в застосуванні нових методів дослідження поетичного тексту давньоукраїнської монодії, зокрема риторичного й фонемного як складових структурного аналізу. Здійснений комплексний аналіз святкових стихир із нотолінійних Ірмолоїв кінця XVI–XVIII століть дав змогу розкрити особливості взаємодії слова і музики в них на різних рівнях структурної організації.

**Ключові слова:** монодія, Ірмолой, стихири, риторика, риторичні фігури, поспівки, риторичний аналіз, фонемний аналіз, фонема.

**Путятицкая Л. В. Феномен словесно-музыкальной целостности древнеукраинской монодии (на примере праздничных стихир из нотолінейных Ирмолов конца XVI–XVIII века).** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03. – Музыкальное искусство. Сумской

государственный педагогический университет имени А. С. Макаренко, Сумы, 2021.

Диссертация посвящена исследованию словесно-музыкальной целостности древнеукраинской монодии как многоуровневой системы. Актуальность темы обусловлена необходимостью привлечь новые приёмы анализа поэтического текста в монодии, расширить методологию её исследования. В работе осуществлена каталогизация песнопений, в частности стихир из Межигорского Ирмолая середины XVII века; раскрыты особенности фонемного анализа поэтического текста и показаны результаты его применения при рассмотрении монодических песнопений, как и приёмов структурного анализа. Это позволило расширить методологию исследования, охарактеризовать риторические фигуры праздничных стихир. На основе комплексного подхода всесторонне охарактеризованы вербальный и музыкальный тексты рождественской стихир, раскрыты её композиционные особенности, словесно-музыкальное содержание.

Научная новизна работы состоит в применении новых методов исследования стихир, в частности риторического и фонемного как составляющих структурного подхода. На основе комплексного анализа праздничных стихир из нотопевиц Ирмолаев конца XVI–XVIII веков раскрыты особенности взаимодействия слова и музыки в них на разных уровнях структурной организации текста.

**Ключевые слова:** монодия, Ирмолой, стихира, риторика, риторические фигуры, попевки, риторический анализ, фонемный анализ, фонема.

**Putiatytska L. V. The phenomenon of the verbal and musical integrity of the ancient Ukrainian monody (on the example of festive stichera from the notolinear Irmoloi of the late 16<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> centuries).** – Scientific qualification work on the rights of manuscript.

The dissertation on obtaining the Art History candidate scientific degree in the main discipline 17.00.03 – Music Art. Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, 2021.

The dissertation is devoted to the study of verbal and musical integrity of the ancient Ukrainian monody as an integral multilevel system which made it possible to identify the shaping components that determine its artistry. The research objects are festive sticheron in the Ukrainian and Belarusian noteline Heirmologies of the late 16<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> centuries, the subjects are poetic and musical texts of the ancient Ukrainian monody as the phenomenon of verbal and musical integrity. The research *source base* consists of eight noteline Ukrainian and Belarusian Heirmologies (seven manuscripts and one facsimile edition) of the late 16<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> centuries. The analytical material of the research consists of 248 festive sticheron of Mezhyhiria noteline Heirmologion (1649), a complex analysis was applied to six of them.

The church Slavonic texts of monodic liturgical hymns are taken as examples of liturgical literature. They are musically embodied in monodic chanting or in choral polyphony. Due to their intrinsic value, they have been studied as an artistic phenomenon using methods of structural analysis, which had become widespread in

the literary studies of the 20<sup>th</sup> century and other areas of humanities. Given that the verbal text of a monody is its primary basis, its structural levels, symbolism and metaphorical poetics predetermined by lexical composition of liturgical hymns are studied.

The church hymnography texts are mainly parable, homiletic due to the widespread use of rhetorical figures and tropes: rearrangement of words, omission of necessary or use of “extra” lexical elements. Tropes change the usual meaning of words, give them a figurative meaning, they have the same role as popevkas in a musical formation of a monody. Compared to the almost unchanged form of a liturgical text, its musical content has undergone more significant changes. This manifested itself not only in the historical transition from monody to polyphony, but also in the gradual musical and intonational changes within each of these systems.

The peculiar functioning of language in monodic liturgical hymns – its fluidity and melody, divinely inspired, prayer, angelic sound – is revealed. Involvement in mediaevalism of the phonemic analysis method made it possible to identify the characteristic sound organization of a poetic text, the peculiar phonemic features that affect its perception.

A complex study of monodic liturgical hymns made it possible to identify figurative and semantic interaction of words and music in them. The sticheron composition “Pridite vozraduemsia Gospodevi”, its plot correspond to homiletics laws. It contains rhetorical figures, thanks to which its theological essence and emotional content are emphasized. Phonemic and lado-intonation analysis of a text is carried out. Such a complex approach raises the sound organization of the ancient Ukrainian monody to the new level of understanding.

**Key words:** monody, Heirmologion, sticheron, rhetoric, rhetorical figures, popevkas, rhetorical analysis, phonemic analysis, phoneme.

Підписано до друку 01.02.2021. Формат 60×90/16. Гарн. News Times.  
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.  
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі  
СумДПУ імені А. С. Макаренка  
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87